

Raižių totorių etnokultūrinis palikimas

Jonas Mardosa

Projekte atlikta Raižių (Alytaus rajonas) totorių demografinės raidos analizė, analizuojamos religinio gyvenimo ypatybės. Didžiausias dėmesys skiriamas kaime esančių veikiančių kapinių tyrimui. Nustatyta, kad religiniu pagrindu susitekusi, gyvendami kitos religijos ir etninės priklausomybės žmonių apsuptyje totoriai, siekia išlikti religine ir etnokultūrine bendruomene. XX a. antroje pusėje prasidėjusio migracinių procesų aktyvumo ir totorių skaičiaus mažėjimo akivaizdoje religinis gyvenimas išlieka svarbiu veiksniu jų tapatybės išsaugojime. Tačiau visuomenės modernizavimas paveikė kapines ir kapų apipavidalinime pastebimas nutolimas nuo tradicinio jų vaizdo. Šiuolaikinė antkapinių paminklų epigrafiką papildė islamiška simbolika, tačiau kartu pastebimas lietuviškų ritualinių tradicijų poveikis.

Pagrindiniai žodžiai: Raižiai, totoriai, demografija, musulmonai, kapinės, paminklai

Įvadas

Lietuvos totoriai - Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės (LDK) teritorijoje XIV a. pabaigoje-XVI a. pradžioje iš Aukso ordos ir Krymo išeivių susiformavusi etninė grupė. Raižių totorių istorija yra Lietuvos totorių istorijos dalis, kurioje be bendrų bruožų istoriškai susiformavo savitumų. Pirmiausia, šalia Raižių totorių aplinkiniuose kaimuose gyveno lietuviai katalikai. Todėl etninis veiksnys ir religija bei žodine forma grindžiama perduodama iš kartos kartoms kilmės istorija ir religiniu pagrindu gyvavę etninės kultūros elementai, išlaikė įtaką Raižių totorių gyvenimo būdui praktiškai iki XX a. vidurio. Komplexas priežasčių saugojo juos nuo asimiliacijos, lėmė mažus pokyčius gyventojų skaitlingume bei užtikrino religinės bendruomenės gyvybingumą. Tačiau sovietmečio kaimo raidos tendencijos keitė Raižių etninę sudėtį, o gyventojų migracija, visuomenės sekuliarizacija, galiausia gyvenimo modernizacija nuolat mažina totorių Raižiuose skaičių. Todėl temos „Raižių totorių etnokultūrinis palikimas“ aktualumą lemia pirmiausia demografinės Raižių totorių bendruomenės raidos tendencijos. Istorinio, demografinio, etnologinio bendruomenės bei išlikusio paveldo tyrimas šimtametės bendruomenės nykimo akivaizdoje yra aktualus regiono etnokultūrinio savitumo išsaugojimo požiūriu. Šiandien Raižių totorius apibūdinantys centrai yra mečetė ir kaip jų gyvenimo Raižiuose (bei iš dalies apylinkėse) liudininkas, o kartu etnokultūrinio paveldo objektas yra saugomos musulmonų kapinės. Todėl

tyrimo tikslas yra remiantis etnografinė medžiaga bei istoriniais duomenimis tirti Raižių totorių etnokonfesinę bendruomenę.

Uždaviniai: apžvelgti Raižių totorių religinės istorijos bruožus; atskleisti XX a. istorines-demografines Raižių totorių bendruomenės kaitos tendencijas; parodyti religinio bendruomenės gyvenimo tendencijas XX a. -XXI a.; išsiaiškinti etnokultūrinio totorių paveldo būklę ir jo išsaugojimo perspektyvas.

Temos aktualumą skatina ir Raižių totorių tyrimų būklė, nes įvairiuose istorikų darbuose koncentruojamasi į Lietuvos totorių istoriją. Šie, jau ne vieną šimtmetį siekiantys tyrinėjimai apima pirmiausia gyvenusių LDK totorių istoriją ir gyvenimą. Anksčiausiai totorių papročiai aptarti XVI a. viduryje Mykolo Lietuvio darbe (Mykolas Lietuvis 1966: 53-55). Jame, kaip ir daugelyje kaimyninėse valstybėse esančių vėlesnių darbų Lietuva ir joje gyvenę totoriai patenka fragmentiškai į platesnio geografinio arealo tyrimus. Ypač reikšmingą indėlį į Lietuvos totorių historiografiją įnešęs Stanislovas Kričinskis, kuris XX a. 4 dešimtmetyje parašė lenkų kalba monografiją. Išverstas į lietuvių kalbą veikalas yra tapęs išsamiu totorių ne tik istorijos, bet ir jų papročių, gyvenimo būdo apskritai liudininku (Kričinskis 1993). Svarbiausias XIX a. totorių istorijai skirtas darbas yra Tamaros Bairašauskaitės monografija (Bairašauskaitė 1996). Prie jos reikia pridėti autorės mokslinius straipsnius (Bairašauskaitė 1993: 31-34; Байрашайскайте 2008: 45-57; Байрашайскайте 2014: 43-72). Tačiau Raižių totoriai, kaip ir kitų autorių (A. Jakubausko, G. Sidtykovo, S. Dumino, G. Miškinienės) darbuose į tyrėjų akiratį patenka tik fragmentiškai, kaip sudėtinės Lietuvos totorių istorijos dalis (Jakubauskas, Sidtykov, Dumin 2012; Miškinienė 2014: 165-173). Vertinga apibendrinamojo pobūdžio Virginijos Kiškienės studija apie Lietuvos totorius paskelbta knygoje „Lietuvos tautinės mažumos“. Studijoje, Lietuvos totorių istorijos, gyvenimo būdo, religijos ir kitų klausimų aptarimo kontekste užtinkamos žinios apie Raižius (Kiškienė 2001: 61-105). Pirmasis, kuris pateikė išsamesnį tekstą apie Raižių totorių istoriją, aprašė jų buitį bei kai kuriuos papročius buvo Petras Biržys (Akiras-Biržys). Istorinėje-kraštotyrinėje monografijoje apie Alytaus apskrities miestus ir miestelius yra skyrelis apie Raižių totorius (Biržys 1931: 628-634). Reikia paminėti posovietiniame laike Raižių totoriams spaudoje ar internete esančius populiarius straipsnius, kuriuose totorių pasakojimai geriausiu atveju papildomi žinomais istoriniais faktais. Etnologiniam totorių tyrimų diskursui priskirtinas R. Račiūnaitės-Paužuolienės bei A. Lukauskaitės straipsnis, skirtas Lietuvos, o kartu ir Raižių totorių laidotuvių bei mirusiųjų paminėjimo papročiams (Račiūnaitė-Paužuolienė, Lukauskaitė 2012: 46). Raižių mečetė patenka į Lietuvos mečečių tyrimų kontekstą (Ročkaitė 2014).

Projekto realizavimui naudingos medžiagos esama archyvuose. Lietuvos centriniame valstybės archyve užtikinama duomenų apie Raižių totorių ūkinę veiklą, kai kuriuos iškilesnius kaimo gyventojus. Šio archyvo Alytaus filiale saugomos sovietmečio Punios apylinkės Ūkinės knygos leidžia pasekti socialinę-demografinę Raižių totorių raidą. Ūkinės knygos buvo įvestos TSRS 1934 m. pradžioje ir nuo XX a. 6 deš. nesikeitė, buvo stabilios fiksuojamuoju turiniu (Ямсков 2017: 120-121). Ūkinėse knygose buvo pagal kaimus surašomi ir kasmet sutikrinami visi demografiniai duomenys apie sodyboje arba daugiabučiame name gyvenančias šeimas. Informacijos iš jų rinkimo metodika yra aptarta ir jų duomenys buvo panaudoti mokslinėje praktikoje (Mardosa 1988: 10; Mardosa 2008: 62-67; Мардоса 1977: 206-215). Ūkinės knygos apimančios Raižių kaimo gyventojus pradėtos 1948 m. (baigtos 1990 m.), tačiau iki 1960 m. jos nepilnos, fragmentuotos ir negalima susidaryti pilno gyventojų šeimų vaizdo. Tačiau 1961 m. knyga yra išsami ir svarbiausia matosi tautinė gyventojų sudėtis bei jų dinamika. Pokyčius dėl techninių knygų pildymo savitumų tekste nagrinėsime kas dešimtmetį. Vertingos rankraštinės kraštotyrinės medžiagos yra palikusi bibliotekininkė (Vaitulevičienė 1993). Lauko tyrimų metu Raižiuose projekto autorius neformalizuoto interviu būdu apie įvairius šiuolaikinius totorių gyvenimo klausimus medžiagą rinko iš 8 respondentų (du lietuviai), atliko kapinių fotofiksaciją.

Demografinės Raižių totorių bendruomenės istorijos bruožai

Yra teiginių, kad Raižių totorių istorija susijusi su XV a. pradžios įvykiais, kai Vytautas tariamai dabartinių Butrimonių ir Raižių apylinkėse apgyvendino totorius (Lietuvių enciklopedija 1964: 448) (tarp šių vietovių 5 kilometrai), tačiau jie nepagrįsti istoriniais šaltiniais. Tiesioginiai vietovės paminėjimai priskiriami XVII a. Tais laikais valstybėje atliktos generalinės revizijos metu, kartu su kitomis totorių nuo pat apgyvendinimo Lietuvoje esančiomis vietovėmis paminėti Raižiai (Reiži) (Bairašauskaitė 1996: 34). Istoriskai totoriai gyveno ne vien Raižiuose. Iki mūsų dienų kaimyniniuose Raižiams kaimuose gyvena pavienės totorių šeimos. Kitas didelė netoli Raižių bendruomenė buvo už kelių kilometrų Bazorų kaime, XIX a. priskaičiavusi 49 gyventojus (Bairašauskaitė 1996: 258). Šis kaimas augo ir 1923 m. 19 jo sodybų gyveno 120 žmonių (Kviklys 1964: 399). Tačiau XXI a. pradžioje Bazorų kaime liko vos viena totorių šeima (Makulavičius 2008: 4). Tokiame dinamiškų etninių procesų kontekste Raižių totoriai yra tam tikra išimtis, tačiau XX a. antros pusės ir XXI a. procesai Lietuvos kaime aktualizuoja įdėmesnio žvilgsnio į šios bendruomenės demografinę raidą poreikį ir šiame kontekste pasekti jos gyvybingumo tendencijas.

Duomenų apie apylinkių totorių demografinę padėtį turime pradėdant XVIII a. ir jie rodo, kad 1795 m. Raižiuose gyveno 156 totoriai - 84 suaugę ir 72 vaikai. Kartu su gyvenančiais

kaimyniniuose kaimuose būta 280 gyventojų ir tai buvo pati didžiausia totorių sankaupa Trakų apskrityje, kuriai kaimas priklausė. Tuo tarpu 1923 m. Raižiuose 33 sodybose gyveno 187 totoriai, o parapijoje 1929 m. gyveno 700 žmonių. Tais metais 20 parapijiečių mirė, 45 gimė ir 15 atšventė vestuves (Kviklys 1964: 400; Biržys 1931: 628-634). Tiesa, šie duomenys gal kiek padidinti, nes 1923 m. gyventojų surašymas visoje Alytaus apskrityje užregistravo 674 totorius (335 vyrus ir 339 moteris) ir kažin ar tas kiekis taip per šešis metus išaugo (Lietuvos gyventojai 1924: 47). Pažvelgus į archyvinis duomenis matome kiek kitą vaizdą. 1935 m. buvo sudarytas Butrimonių valsčiaus gyventojų, turinčių teisę dalyvauti krivulėje sąrašas. Raižių seniūnijoje, kurioje buvo ir kaimyniniai kaimai, į krivulę privalėjo rinktis 147 dalyviai. Raižius atstovavo 34 žemdirbiai, tarp kurių 4 moterys (LCVA F 399, ap. 1, b. 754, p. 64). Absoliuti dauguma pagal pavardes yra totoriai. Tiesa sutikrinus sąrašą į jį papildomai įtraukti du Raižių totoriai, o vienas išbrauktas, nes du kartus įrašytas (LCVA F 399, ap. 1, b. 754, p. 75). Kadangi krivulėje dalyvauti galėjo ūkių šeimininkai, vadinasi bendroje sumoje tuo metu kaime būta 35 totorių ūkių.

Demografiniai procesai Raižiuose sovietmečiu įsikomponuoja į bendrąsias gyventojų pokyčių Lietuvoje tendencijas. Sovietmečio demografiniai procesai, kuriems pokaryje turėjo poveikį palietę ir totorius deportacijos, vėliau industrializacija stimuliavo taip pat ir totorių migracinį aktyvumą. Gyventojų kaime mažėjimą lydėjo jų koncentracija naujai kuriamose gyvenvietėse. Nors Raižiai neturėjo ūkinio vieneto administracinio centro statusą (buvo Raižių tarybinio ūkio skyrius), tačiau pagalbinės gyvenvietės kūrimas kaimą išplėtė atvykėlių ir perkeltų iš vienkimių žmonių sąskaita. Tuo tarpu baigęs mokslus jaunimas kėlėsi į miestus. Šias tendencijas galima pasekti per laikotarpį, pradedant aštuntuoju dešimtmečiu kai vyko aktyviausi pokyčiai gyvenviečių sistemoje bei migracijoje (Mardosa 2017: 161-175).

Nors Punios apylinkės ūkinės knygos, kuriose fiksuoti ūkiai ir jų gyventojai siekia 1948 m., tačiau kaip minėjome įmanoma pasinaudoti ir susidaryti pilną Raižių totorių šeimų, demografines charakteristikas, migracijos tendencijas tik nuo 1961 m. Knygos viename egzemplioriuje būdavo suregistruoti trijų metų duomenys, todėl 1961 metais užpildžius, kitais metais būdavo sutikrinami duomenys, būdavo įrašomos išvykusių, atvykusių, gimusių ir mirusių šeimos narių datos. Pagal įrašus buvo galima išskirti konkrečių metų gyventojų skaičių. Toliau paėmėme analizuoti knygas kas dešimtmetį ir galiausia paskutiniai duomenys yra už 1990 m. Skaičiuodami duomenis gyventojų statistiką nuo 11 metų amžiaus suvedėme kas dešimt metų, tačiau lentelėje pateikiame apibendrintą darbingo amžiaus asmenų kiekį bendrame balanse. Taip pat ir iki penkių metų

skaičiavome smulkiau ir šiuos duomenis tekste pateiksime detaliau, nes šie skaičiai atskleidžia gimimų apimtį.

Gyventojų skaičiaus dinamika 1961- 1990 m. pagal amžiaus grupes¹

	1-5	:	6-10	:	11-20	:	21-60	:	61- ir daugiau	:	viso
1961	8	:	19	:	25	:	80	:	35	:	167
1971	4	:	13	:	26	:	56	:	22	:	121
1981	1	:	-	:	12	:	36	:	13	:	62
1990	2	:	-	:	-	:	14	:	23	:	39

Kaip matome iš lentelės, per kiek daugiau nei 30 metų, totorių skaičius Raižiuose sumažėjo daugiau nei keturis kartus. Pagal ūkinės knygas, 1961 m. Raižiuose gyveno 48 šeimos, iš jų šešios lietuvių su 20 žmonių ir 42 totorių, kurios buvo 167 gyventojai - 73 vyriškos ir 94 moteriškos giminės asmenys (šeimos yra įvairios sudėties - praktiškai jų vidurkis buvo keturi asmenys). Gyventojai palyginti jauni, iš jų 52 asmenys iki 20 metų, tarp kurių iki 5 metų 8, 19 nuo 5 iki 10 ir 19 buvo 11-20. Kiek mažiau nei pusė buvo 21-60 metų, t.y. darbingi asmenys ir vyresnio amžiaus - 35 žmonės. Gana įdomu, kad jei iki 60 metų iš 132 gyventojų 57 buvo vyrai 75 moterys, tai senyvo amžiaus gyventojų tarpe skirtumai nedideli: 16 vyrų ir 19 moterų. 1971 m. gyveno 39 šeimos, 1981, jau 25 ir per dešimtmetį jų skaičius sumažėjo trečdaliu, tuo tarpu gyventojų per pusę ir tai įvyko vaikų ir apskritai žmonių iki 20 m. skaičiaus išvykimo sąskaita.

1990 m. išliko 23 šeimos, tačiau 10 ūkių gyveno tik sutuoktiniai, dešimtyje sodybų po vieną asmenį ir tik vienoje būta poros mažamečių vaikų Nors palyginti 1981 m. pensinio amžiaus žmonių nėra didelis, tačiau vėliau jis augo senstant darbingo amžiaus žmonėms. Tokia tendencija išliko, nes virš 50 metų iš 14 darbingo amžiaus žmonių 9 buvo virš penkiasdešimties. 1993 pagal B. Vaitulevičienės sudarytą gyventojų sąrašą būta 39 žmonių, bet jau sumažėjo vyresnių, nes vienoje jaunoje šeimoje per tris metus nuo 1990 m. gimė dar tys vaikai (tačiau tik vienas šiandien iš jų likęs Lietuvoje, kiti emigravę). Dar daugiau, toliau mažėjo senyvo amžiaus totorių ir 2018 m iš šio sąrašo 22 mirę, 10 gyvena Raižiuose ir 3 gyvena kitur Lietuvoje. Tačiau 12 atvykę/sugrižę XXI a.. (viena šeima trijų kartų iš 5 asmenų, tačiau jų marti yra lietuvė). Taigi bendroje sumoje

¹ Lentelė sudaryta pagal: LCVA Alytaus filialas. F. 38, aprašas 2. byla 345 (1961-1963). LCVA Alytaus filialas. F. 272, aprašas 2. byla 75 (1971-1972). LCVA Alytaus filialas. F. 272, aprašas 1. byla 214 (1986-1990).

šeimose 2018 m. gyvena 22 žmonės, iš jų bene keturi yra darbingo amžiaus. Taigi didžioji šiuolaikinių Raižių totorių yra senyvi. Tik viena mišri šeima turi penkių metų vaiką.

Sovietinėje Lietuvoje sustiprėjo gyventojų migracija ir jaunimo kėlimąsi į miestus lydi tautinė asimiliacija. Susilpnėjusio religinio faktoriaus įtakai, išnyko ribos tarp skirtingų religijų atstovų ir totoriai miestuose kuria šeimas su lietuviais, kitų tautų atstovais. Mišrių šeimų kaime būta pastoviai po vieną dvi, tačiau vietinių gyventojų teigimu, miestuose šis procesas aktyvus. Raižių totoriams Nepriklausomoje Lietuvoje lietuvių kalba tapo pagrindine mokyklose, o sovietmečiu keliantis į lietuvišką aplinką ji tapo ir kasdienio vartojimo priemone. Skirtingai nuo Vilniaus krašto, kuriame vyrauja lenkų kalba, o sovietmečiu atvykus gyventojų iš Totorijos ATSR, kitų respublikų, sustiprėjo rusų kalbos įtaka. 2009 m. Raižiuose gyveno 113 gyventojai (Punios seniūnija), vadinasi vyraujančiais gyventojais tapo lietuviai ir ši demografinė situacija veikia bendrąją situaciją gyvenvietėje, kurioje totoriai lieka išlaikiusi mečetę ir kapines tradicine bendruomene, kuri yra Alytaus krašto totorių bendruomenės dalis.

Religinis gyvenimas

Tyrinėtojai pastebi, kad totorių gyvenimas LDK bei Rusijos imperijoje neturėjo didelių sunkumų religijos srityje. Pirmiausia, patys totoriai suvokė savo situaciją kitakalbėje, kitatautėje bei skirtingos konfesijos žmonių apsuptyje ir jautė lojalumą naujai Tėvynei. Šis samprata formavo santykius su katalikais ir totoriai įgavo palankias sąlygas laisvam tikėjimo išpažinimui. Galėjo laisvai statyti mečetas, laikytis savo religinių apeigų ir papročių. Tiesa, laisvės nebuvo be ribų. Antai, nors pradiniais gyvenimo metais iš Vytauto karinės totorių organizacijos ir tarnybos gavo privilegijas, tačiau musulmonai nebuvo lygiateisiai su krikščionimis ir tokia padėtis galėjo pakisti tik pakeitus religiją. Taip pat žinoma, kad Vytautas belaisvius 1418 m. priverstinai krikštijo, kas 1421 kovo 21 dieną atvedė prie sukilimo prieš tokią valdovo politiką (Miškinienė 2014: 170). Vėliau tokie Vytauto politikos totorių atžvilgiu vingiai buvo pamiršti ir jo įvaizdis Lietuvos musulmonams yra folklorizuotas bei mitologizuotas. Netgi ritualiniame kalendoriuje yra maldoms už jo dvasią skirta viena diena (Miškinienė 2014: 169-170). Kita vertus, santykiai komplikavosi Reformacijos laikais, kai Lietuvos musulmonai pajuto katalikų spaudimą XVII a. pradžioje (Jakubauskas). XIX a. konfesiją keitė totorių moterys, norėdamos išvengti vyrų priespaudos, dėl noro ištekėti už kitatikio ir orientavosi į liuteronus, o siekė valdininkų karjeros į stačiatikius (Bairišauskaitė 2011: 248). Tačiau Raižiuose tik XVII a. pabaigoje - XVIII a. būta religinių nesutarimų (Kričinskis 1993).

Mečetė totoriams buvo ir išliko religinio bei visuomeninio gyvenimo centru. Pirmos žinios apie mečetę Raižiuose siekia 1556 metus². Su šia data susiję įrašai metrikų knygose, kuriose imamas registravo gimimus, kadangi į jo pareigas įėjo visų civilinių aktų rašymas (Kričinskis 1993: 160). Kaip atrodė pirma mečetė žinių nėra, kaip ir tai kokio dydžio jos būta. Tik XIX a. 8 dešimtmetyje Raižių parapija turėjusi tikinčiųjų 430 vyrų ir 431 moterį kreipėsi į valdžią prašydama suteikti galimybę pasistatyti didesnę mečetę ir toks leidimas 1880 m. Vilniaus gubernijos valdžios buvo išduotas (Bairašauskaitė 1996: 154). Naujoji medinė mečetė Raižiuose buvo pastatyta 1889 m. Tiesa, ir naujoji vargu ar galėjo sutalpinti visus tikinčiuosius, nes sovietmečio pabaigoje rašyta, kad ji 200 kvadratinių metrų (LCVA F 399, ap. 2, b. 175, p. 5). Naujos mečetės statyba sutapo su atsitikusia Bazoruose nelaime. Ten buvusi mečetė sudegė, tačiau buvo išgelbėtas ir į Raižius buvo perkeltas altorius (minbaras), ant kurio yra išraižyta 1684.VIII.14. data. Tuo tarpu Koraną mečetei 1879 m. iš Turkijos atvežė ir padovanojo pulkininkas Iljasevičius. Kada buvo nugriauta senoji mečetė nežinoma. Galima manyti, kad tinkama naudoti buvo iki naujos, nes antai II pasaulinio karo metais apie Raižių seniūno padėjėją Simą Bazarevičių rašoma, kad gimęs 1877 m. Adomonių kaime ir krikštytas Raižių mečetėje, t.y. senojoje. Tiesa Raižių totorius krikštijo ir kitur, nes seniūnas ūkininkas Stepas Chaleckas gimęs 1894 m. buvo krikštytas Kauno mečetėje (LCVA F 399, ap. 1, b. 252, p. 58; 61).

Nors, žinome ne apie visus mečetėje dirbusius imamus, tačiau nuo 1795 m. Raižiuose tarnavo 6 imamai. Kai kurie jų dirbo gana ilgą laiką. Paskutinytis, Adomas Chaleckas imamu tarnavo nuo 1906 iki 1946 m. (Bairašauskaitė 1996: 206; 265). Iki pirmo pasaulinio karo Lietuvos totoriai priklausė Krymo musulmonų centrui, o imamas Adomas Chaleckas Nepriklausomoje Lietuvoje buvęs ir Lietuvos muftijumi (Biržys 1931: 629-630; Kviklys 1964: 400). Imamas nebuvo vien religinis bendruomenės vadovas, jo reikšmė totoriams svarbi ir Korano tiesų perdavimui. XIX a. viduryje keliones po Lietuvą aprašęs Vladislovas Sirokomlė, rašydamas apie Nemėžio totorius mini, jog religijos jie atsimena tik formas ir tradicijas. Kai kurie iš jų moka Koraną, bet nė vienas jo nesupranta, net ir jų šventikas (Syrokomla 1989: 111). T. Bairašauskaitė pateikia XIX a. viduryje rašytą Gardino civilinis gubernatoriaus teiginį, kad Lietuvos totoriai nemoka arabų kalbos ir laikosi kitų papročių nei Krymo totoriai (Bairašauskaitė 1996: 137). Galima manyti, kad padėtis įvairavo laike ir ervėje. J. Talko-Hryniewicz teigia, kad dauguma totorių raštingi. Vaikai pradžioje iki 6 metų vadovaujami mokytojo (hodži) maldų ir religinių apeigų mokosi namuose, o vėliau bendrose mokyklose (Talko-Hryniewicz 1924: 76). Tiesa, pasak

---

² Tiesa, istorikas Grigorijus Potašenko nurodo ir kitą, niekuo nepagrįstą datą 1663 (Potašenko 2007: 110).

M. Znamerowską-Pruferovą, Vilniaus totoriai sveikinasį arabiškais žodžiais ir apskritai nuo mažens savo vaikus moko arabų, savo šventųjų, kalbos, todėl beveik kiekvienuose namuose turi be vadovėlių ir dailiai išleistą Koraną (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 238). Todėl galima manyti, kad ir Raižių totorių jaunimas gaudavo religinio išsilavinimo pradmenis arabų kalba ir tai buvo svarbu jų religingumo būklei. Iki sovietiniais laikais prie Raižių mečetės veikė religinė mokykla, kurią XX a. 4 dešimtmetyje lankė 8-10 vaikų. Mokykloje dirbo muedzinas bei imamas (Biržys 1931: 629). Šiuolaikiniai Raižių tikintieji girdi arabiškai mulos (arba paties muftijaus) tariamus žodžius, bet pamokslai sakomi lietuviškai ir šis bruožas skiria šią mečetę nuo lenkiškų (iš dalies rusiškų) Vilniaus krašto mečečių.

Naujas Lietuvos totorių gyvenimo etapas, veikęs ir religinį, prasidėjo Pirmo pasaulinio karo laikais. Dalis jų pasitraukė į Rusiją. Antai Stepas Chaleckas nuo 1915 m. rugpjūčio iki 1920 m. gyveno Rusijoje. Petrapilyje dirbo geležinkelyje, telegrafistu, išmokęs dirbti trimis aparatais. Netgi Pilietinio karo metu 4 mėnesius tarnavo Kolčako armijoje ryšių kuopoje eiliniu III Uralo korpuse Čeliabinske, bet buvo atleistas kaip esantis iš okupuoto krašto (LCVA F 399, ap. 1, b. 252, p. 58). Raižių totorių situacija kardinaliai pasikeitė po Pirmo pasaulinio karo. Iki tol vieninga LDK teritorijoje gyvavusi totorių erdvė suskilo į tris (Bairašauskaitė 2009: 256). Dalis totorių atsidūrė Baltarusijoje, kiti Lenkijoje. Pagaliau kartu su Vilniaus kraštu, jį okupavus Lenkijai, didelė dalis šiandieninės Lietuvos totorių atsidūrė šios valstybės teritorijoje. Šis faktas svarbus Lietuvos totorių religinei ir kultūrinei raidai. Antai 1920-1939 m., kai Vilnius ir pietryčių Lietuva buvo Lenkijos sudėtyje, nuo 1925 m. Vilniuje veikė muftiatas, totorių kultūros-švietimo įstaigos. Totoriai leido periodinius leidinius, religinę bei švietėjišką literatūrą, sukūrė muziejų (Ridzvanavičius). Tuo metu Lietuvoje veikė kelios kompaktiškos totorių sankaupos - Kaune, Vilkaviškio rajone (Vinkšnupiuose) ir kartu su kaimyniniais kaimais Raižiuose. Neabejotina, kad tuo metu Raižiai palaipsniui tapo dvasiniu Lietuvos totorių centru iki Vilnius sugrįžo Lietuvos valstybei ir jų reikšmė išaugo sovietmečiu.

Prasidėjus Lietuvos sovietizacijai 1940 m., islamas, kaip ir kitos religijos tapo komunistų partijos kovos su religija taikiniu. Todėl 1941 m. buvo uždaryta ir išgrobta pastatyta 1933 m. vienintelė Lietuvoje mūrinė Kauno mečetė (kitos medinės). Tiesa, slaptai šioje mečetėje buvo meldžiamasi iki 1947 m. pradžios, kaip ir per visą sovietinį laikotarpį Keturiasdešimt totorių kaime Vilniaus rajone. Vinkšnupių mečetė 1944 m. sudegė ir išliko tik kapinės (Lietuvių enciklopedija 1964: 345). XX a. 6-7 dešimtmečiais toliau tęsėsi kova su mečetėmis, o Vilniuje netgi nugriauta,

šalia buvusios kapinės sunaikintos³. Oficialiai sovietmečiu išliko veikianti tik Raižių mečetė. Raižių musulmonų religinė bendruomenė Religinių kultūrų reikalų tarybos prie TSRS Ministrų tarybos įgaliojimo Lietuvos TSR užregistruota 1951 m. spalio 2, kartu perduodant pastatą Raižiuose. Tačiau yra ir kita 1954 m. spalio 2 bendruomenės užregistravimo data (LCVA F R-181, ap. 2, b. 175, p. 5-6). Taip kaimas įgavo išskirtinę reikšmę totoriams, kur jie vadovaujami vietinio bendruomenės vadovo galėjo melstis mečetėje. Sovietmečiu kaime esant vienintelei legaliai veikiančiai mečetei, Raižiai tapo simboliu Lietuvos totorių sostine ir šis teiginys viešojoje erdvėje išlikęs.

Esminiai pokyčiai Lietuvos totorių gyvenime įvyko po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Religinių ir liaudies papročių, totorių tapatybės išsaugojimui ir puoselėjimui svarbi 1988 sukurta Lietuvos totorių kultūros draugija (Kiškienė 2001: 93). Todėl pasitarimo pas LKP CK sekretorių S. Giedraitį 1989.VII.6 d. metu, dalyvaujant Vilniaus miesto ir Vilniaus r. Vykdomųjų komitetų pirmininkams bei Lietuvių totorių kultūros atgimimo draugijos atstovams pavesta valdžios atstovams be kitų mečečių, spręsti ir Raižių suremontavimo ir restauravimo galimybes bei kitas susijusias su totorių nacionalinės atminties klausimais problemas, (LCVA F R-181, ap. 2, b. 175, p. 17-18). Kiek vėliau, 1989.10.19 įregistruota Vilniaus musulmonų bendruomenė (LCVA F R-181, ap. 2, b. 175, p. 15). 1998 m. Vilniuje pradėjo veikti Lietuvos musulmonų dvasinis centras - muftiatas ir galiausiai Lietuvoje susiformavo 5 religinės bendruomenės turinčios 4 mečetas (Kiškienė 2001: 93). Apskritai, Lietuvos totoriai musulmonai sunitai yra tarp 9 valstybės pripažintų tradicinių religinių bendruomenių (Religinės bendruomenės 2009: 46) ir Raižių totorių religinė bendruomenė yra sudėtine šios sistemos dalimi. Tačiau XXI a. Raižių mečetę aptarnauja imamas iš Vilniaus/Kauno (taip pat ir muftijus), o dėl mažo tikinčiųjų skaičiaus pamaldos nėra sisteminės. Antai 2018.10.05 medėsi 9 vyrai ir dar trys jų buvo mečetėje bei kelios moterys. Tuo tarpu 1954 m. buvo teigiama, kad per dideles religines šventes susirenka 100 tikinčiųjų (LCVA F R-181, ap. 2, b. 175, p. 5).

Raižių musulmonų kapinės

Kapinės etnologiniu požiūriu yra svarbus tyrimo objektas. Nors tai pirmiausia žmonių amžino poilsio vieta, tačiau jos tiesiogiai susiję su vietove, yra kultūrinio landšafto dalimi, bendruomene ir konfesiniu bei etniniu jos narių gyvenimu. Kapų įrengime galima išvelgti apeiginius momentus, antkapiniai paminklai turi architektūrinę ar net meninę vertę. Etnologiniu

---

³Sunaikinimo datos įvairauja. (Jakubauskas 2012: 31-32; Girininkienė, Paulauskas 1994: 221; Girininkienė 2004: 167).

požiūriu vertinga paminklų epigrafika, kurioje ypač svarbūs pagerbiantys mirusiųjų įrašai, t.y. epitafijos. Jose esama informacijos apie palaidotųjų demografines charakteristikas, tekstuose atsiskleidžia vietovės kalbinių procesų tendencijos (Milius 1976: 40-41; Milius 2007: 423-429). Įvertinant objekto daugialypiškumą apsisostiu tik ties kai kuriais veikiančių Raižių kapinių aspektais, kurias Lietuvos totoriai vadina miziar, mizar arba zirec. Raižiuose zirec minima 1793, kai Romanas Šumskis testamente paliepė geditiems „lankyti zirecį“ (Kričinskis 1993: 205-206).

Ikisovietinėje Lietuvoje kapinės turėjo konfesinį pobūdį. Sovietinė valdžia panaikino palaidojimo vietų konfesinę priklausomybę ir jos perėjo į vietinių valdžios institucijų globą. Kapinėse kuriose buvo laidojami mirusieji nebuvo kreipta į mirusiųjų religinius įsitikinimus. Tačiau totoriai, netgi tada kai jų mečetės neveikė, turėjo galimybę būti palaidojami musulmonų kapinėse, kurias globojo neformalios jų bendruomenės. Taigi kapinės išlaikė parapiinį pavidalą. Yra žinoma, kad Raižių apylinkėse yra išlikę 13 totorių kapinių (Jakubauskas 2012: 31) Senujų Raižių kapinių istorija siekia kelis šimtus metų ir netgi manoma, kad jose ilsisi pirmųjų bendruomenės narių palaikai (Kviklys 1964: 400). Pirmieji daugiau išsamūs palaidojimų aprašymai yra palikti kraštotyrininko Petro Biržio, kuris 1930 m. aplankęs Raižius kapines rado gana apleistas. Už nepilno kilometro matėsi trejos kapinės, o toliau dar eilė kalnelių su keletu atskirų kapų su paminklėliais. Kapinės neturėjo tvoros, teritoriją juosė mažai pastebimas apaugęs žole negilus griovys. Daugelį kapų žymėjo paminklai iš perskeltų akmenų, ant kurių matėsi užrašai, bet dalis buvo be jų. Ant vieno senujų kapinių akmens autorius rado 1671 metų datą su religiniu tekstu. Ant antkapių mirties datų būta ir vėliau. Antai 1823 m. kapinėse rasta iškalta Elenos Jablonskos mirties data - 1810 m. vasario 2 d. (Bairašauskaitė 1996: 135). XX a. rasti tekstai antkapiuose buvo užrašyti arabiškai arba rusiškai, tačiau P. Biržys nerado lietuviškų įrašų. Tik keletas palaidojimų buvo aptverti medinėmis arba geležinėmis aptvaromis, taip pat rastas vienas kitas aukštokas paminklas (Biržys 1931: 632).

Nors P. Biržys nerašo apie kurias kapines pateikia medžiagą, galima manyti, kad data yra iš senujų kapinių, o platesnis tekstas apie šiandien veikiančiąsias. Šiuolaikinės veikiančios kapinės bendruomenės gali būti įkurtos XIX a. viduryje (yra akmuo su 1960 m. data) Jas galima sąlygiškai padalinti į dvi dalis - senosios kapinės su apleistais kapais ir naujoji dalis su dabar vykstančiais palaidojimais. Šios kapinių dalys nėra atskirtos, kadangi pvz. pietinėje jų dalyje yra naujų kapų, kaip ir sporadiškai išsibarsčiusių po visą teritoriją tokių palaidojimų. Pagrindinė naujų palaidojimų sankaupa yra vakarinėje kapinių dalyje ir šie kapai išsiskiria sutvarkymu, paminklais, epigrafika.

Šiaurės vakariniame kampe, netoli vartų pastatytas kenotafas, simbolinis kapas su 16 negrižusių iš 1940-1957 m. tremties Sibire, lagerių bei fronto totorių pavardžių.

Pagal islamo tradiciją kapai turi būti išsidėstę linijomis ir taip, kad mirusiojo kojos būtų atsuktos į pietus, t.y. Mekos pusę, kad Paskutinio teismo metu velionis galės greičiau pakilti ir patraukti į Meką (Religinės bendruomenės 2009: 86). Tačiau Raižių kapinėse tokia palaidojimo tvarka kartais XXI a. nėra išlaikoma. Nepaisant P. Biržio aprašyto paminklo su įrašu, seni totorių palaidojimai neturėjo antkapinių paminklų, tik mirusiojo kojų gale buvo mažas ir daug didesnis akmuo galvos pusėje, o pats kapo kauburys apdėtas mažais akmenimis. Toks kai kurių kapų Lietuvoje įrengimas iš esmės išliko, kaip ir įamžinimas mažų medinių memorialinių lentų pagalba. Daugiau tradicinių kyšančių iš akmenų išliko apleistoje Raižių kapinių dalyje. Tiesa, 2018 m. rasti dveji apdėti akmenų vainikais kapai. Tačiau juos, statant akmeninius paminklus, pašalina ir atsiranda šiuolaikinis (būdingas ir Vilniaus krašto totorių kapinėms) Lietuvos kapų sutvarkymas. Todėl Lietuvos musulmonų kapinėse stebimas lietuvių ir musulmonų laidojimo vietų sutvarkymo papročių suartėjimas. Tai matosi atsirandančiame laisvame kapų išdėstyme kapinių teritorijoje bei paminklų epigrafikoje. Dauguma paminklų pagaminta vietinėse paminklų dirbtuvėse ir naudojamos tipiškos dabarčiai atvežtinės medžiagos. Todėl daug antkapinių paminklų pagaminti iš granito, marmuro. XX a. pabaigoje statyta teracinių (netgi serijinės gamybos), kai kurie kapai turi neaukštus aptvarus, paminklų. Tiesa, tarp XX a. I pusės kapų galima rasti tik vien teracinių netgi su aukšta ar žemesne metaline tvora kapų. Plačiau tik su antkapiniu paminklu mirusiojo galvūgalyje kapai išplito antroje XX a. pusėje, tačiau išskirtinis jų bruožas tas, kad epigrafika yra ne rytinėje, t.y. į palaidojimą, kaip krikščionių kapuose, bet į išorę atsuktoje paminklo pusėje. Tiesa, 2018 m. pastebima, kad gyventojų migracija/emigracija veikia kapų sutvarkymą. Atsiranda kapų, kurių paviršius padengiamas granito plokštėmis, permontuojami paminklai ir tada užrašai atsukami į palaidojimą. Juose nelieka vietos gėlėms arba gėlėms paliekama tik nedidelis plotelis kapo centre, likusioji kapo dalis užpilama marmuro skalda. Kapai apsodinami gėlėmis, ant jų statomi žibintai (žvakės), tai nešama ir lapkričio 1. Taigi, atsiranda bendras su krikščionių kapinėmis bruožas, kuris iš esmės prieštarauja islamo tradicijai. Kapui įtaką turi sutvarkymą atliekantys tuo užsiimantys meistrai, turintys tipinius sutvarkymo variantus ir standartizuojantys Lietuvos bent regionų kapinių sutvarkymą.

Tačiau nepaisant kapo sutvarkymo bendrumų su lietuvių kapinėmis, išskirtinumu pasižymi šiuolaikinių antkapinių totorių paminklų epigrafika. Rašydamas apie Vilniaus Bernardinų kapines Kšyštofas Tolkačevskis teigia, kad senųjų antkapinių paminklų epitafijos turėjo dekoratyvinę

funkciją, net tekstų išvaizdos ir turinio pagalba buvo siekiama patraukti žmonių dėmesį (Tolkačevski 2010: 200). Iš 1930 m. P. Biržio užrašytų tekstų matosi, kad tik kai kurie iš kapų akmenų turėjo iškaltus dviejų eilučių įrašus arabų kalba: „Šis pasaulis nėra amžinas, jis išnyks“ arba „Jeigu šiandien man - rytoj tau bus taip“ (Biržys 1931: 635). Tuo tarpu ant XX a. antros pusės paminklų minėti tekstai paimti iš Korano „Nėra kito Dievo, Dievas yra vienas“, „Dieve gink mane nuo šėtono“, „Vardas Dievo šventas švenčiausias“ (Vaitulevičienė 1993). Arba „Nėra kito verto garbinimo, tik Dievas ir Mohamedas yra Jo pasiuntinys“) (Račiūnaitė-Paužuolienė, Lukauskaitė 2012: 46).

Šiuolaikinių paminklų religiniai tekstai yra arabiški ir jie, kartu su islamiškais simboliais, suteikia paminklams išskirtinumo, o tekstų grafika dekoratyvumo ir meniškumo. Tekstų perskaityti su retomis išimtimis paminklų užsakytojai negali, kala juos pagal šabloną Alytaus paminklų dirbtuvėse. Paminklus galima sąlyginai padalinti į dvi dalis. Viršutinioji, yra su islamiška simbolika, kuri nebūdinga tradiciniams totorių paminklams. Viršutinėje paminklo pusėje, pradedant XX a. pabaiga pradedamas kalti penkiakampės žvaigždės simbolis (kai kuriuose paminkluose galima užtikti šešiakampės žvaigždės vaizdą). Du žvaigždės smaigaliai gali būti pakelti į viršų (kai kuriuose paminkluose į viršų vienas smaigalys) ir greta su ja iškaltas islamiškas jauno mėnulio ženklas. Žemiau šių simbolių yra minėtas religinis tekstas. Naujas antkapinių paminklų bruožas yra iškaltas dekoratyvinis medžio šakos motyvas, keramikinės mirusiųjų nuotraukos ir net akmenyje iškalti dideli portretiniai atvaizdai. Tokie atvaizdai suartina totorių paminklų epigrafiką su lietuvių.

Raižių kapinėse vyksta akivaizdi totorių ir lietuvių tradicijų kontaminacija. Kita vertus viršutinė totorių ir katalikų antkapių dalis skirta religinei simbolikai: katalikai pritvirtina (kartais iškala akmenyje) kryželį ar nukryžiuotąjį, musulmonai iškala islamiškus simbolius. Be mirusiųjų portretinių atvaizdų svarbiausi bendrumai pasireiškia apatinėje paminklo dalyje. Pirmiausia totoriai taip pat pateikia lietuvių kalba informacija apie mirusįjį (pavardė, gyvenimo metai). Tiek totorių, tiek katalikų antkapių apatinėje dalyje (virš cokolio) epitafijose trumpai išreiškiamas artimųjų ir šeimos narių gedulas, palinkėjimai mirusiajam ramybės, taikos ir kaip retenybė užtinkami liaudiškos poezijos arba teisingiau tarus, eiliuoti savos kūrybos (arba artimų kitų paminklų įrašams) tekstai. „Kaip svajojom, mylėjom ir geidėm žvaigždele prie visų prisiglaust“ Liūdi tėvai, brolis ir mokslo drg. Petras (ant 1970-1987 m. gyvenusio jaunuolio kapo). „Kai išėjai ankstų rytą nejaugi nieko nesakė tavo širdis. Su gėstančia saule sugrįžti žadėjai bet kelią pastojo netikėta mirtis“ Liūdi tėvai ir sesuo (1961-1983). Taigi, tokios epitafijos būdingos sovietmečio, net ant prieškaryje mirusių, bet ant statytų jau sovietmečiu kapų paminklų. Šiuolaikiniame Raižių

totorių kapinių paminkle galima matyti tipiškus lietuvių paminklų tekstus: „Ilsėkis ramybėje brangus tėveli“, „Liūdinti žmona ir vaikai“ ir t.t. Todėl galima sakyti, jog verbalinio mirusiųjų totorių įamžinimo papročiai kinta laike ir dažnai stebima tradicijų bei šiuolaikinių papročių vienodėjimas. Be vieningos antkapinių paminklų gaminimo sistemos, neabejotinas katalikų religinių papročių poveikis, kaip ir šiuolaikinių mirusiųjų įamžinimo tradicijų Lietuvoje perėmimas. Nors apie tradiciją šiuo atveju sunku kalbėti, nes epitafijos laike taip pat kinta. Tokios tendencijos pastebimos ir kitose Lietuvos vietovėse esančiose totorių (Nemėžio, Keturiasdešim totorių) parapijų kapinėse, kuriose vyrauja epigrafika lenkų ir rusų kalba. Įdomu, kad šiuolaikinėse Raižių kapinės vienetiniai įrašai rusų kalba yra išlikę iš sovietmečio. Tokiu būdu Raižių kapines galima vertinti ne tik kaip religinę, bet ir etnokultūrinę reikšmę turintį objektą. Tuo tarpu nedidelėse aplink Raižius esančiose senose kapinėse iš žolės kyšo tik paminklinių akmenų viršūnės. Visos (ir neveikiančios) Raižių apylinkių kapinės yra saugomos bei globojamos valstybės.

Kapinėse be Raižių ir apylinkėse gyvenančių totorių laidojami kitur gyvenantys iš šių vietovių kilę mirusieji. Taip Raižių totoriams kapinės be etnokonfesinės turi ir palaikančią jų etninę tapatybę reikšmę. Nors vyksta tradicinių laidojimo ir kapų įrengimo papročių nykimas, transformacija ir pirmiausia tiems, kas gyveno mieste, kapinės išlaikė pagrindinius islamiškus bruožus, o musulmonai laidojami prisilaikant islamo tradicijų (Račiūnaitė-Paužuolienė, Lukauskaitė 2012: 46). Nors šiuolaikinės visuomenės raidos tendencijos veikia laidojimo tradicijas Lietuvoje, kapinėse laidoja vietinius bei atvežtus gimusius ar turinčius ryšius su Raižiais totorius. Tačiau atsirandančios mišrios šeimos laidotuvėms sukelia sunkumų gyvenusių tautiškai mišrioje šeimoje totorių palaidojimams. Todėl tais atvejais šeimyniniai kapai suyra ir Raižiuose totoriai gali būti palaidoti palikę buvusios gyvenamos vietos visuomeninėse kapinėse palaidotą kitatikį sutuoktinį.

Išvados

Turinčios daugiau nei 600 metų senumo istoriją Lietuvos totorių bendruomenės su kai kuriais statuso kaitos momentais, istoriškai gyvavo kaip musulmonų diasporos. Šis jų bruožas leidžia vertinti Raižių totorius kaip religinę subkultūrinę bendruomenę. Religiniu pagrindu susitekusi, gyvendama kitos religijos ir etninės priklausomybės žmonių apsuptyje bendruomenė, prisilaikė islamo religijos reikalavimų ir turėjo šiuo pagrindu susiformavusį gyvenimo būdą, apeigas bei papročius. Todėl sąmoningai ar intuityviai brėžė aplink save ribą, kuri neleido

įsiskverbti ir asimiliuoti jų gyvenimą kitataučiams su savo religija ir kultūra. Tačiau ta riba nebuvo aklyna ir ypač naujausiais laikais juntamas asimiliacinis lietuvių poveikis.

Pagrindinis totorių bendruomenę ardantis veiksnys yra sovietmečiu prasidėjęs industrializacijos, ateizacijos poveikis. Kaip modernizacijos pasekmė yra migracinių procesų aktyvumas, kuris veda link totorių bendruomenės erozijos. Kita vertus, tai nėra unikalūs reiškinys, nes ir lietuviai praranda kaimo gyventojų skaičių, tačiau totoriams atsirado realus fizinio išnykimo pavojus su kuriuo būtų prarasta religinė ir etninė Raižių totorių kultūra. Mečetė sovietmečiu netgi neturėdama imamo veikė, o religija ir religinės šventės, apeigos ir papročiai tarnavo svarbiu saugančių jų religinę bei etninę tapatybę veiksniu. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atvykę iš islamo kraštų musulmonai švėsdavo *Kurban bairam* šventę, aukodavo prieš mečetę jautį ir dalindavo mėsą giminaičiams, vargšams. Tačiau tai buvo daugiau momentiniai renginiai.

Religinė Raižių mečetės reikšmė išliko ir ateizacijos metu sovietinėje Lietuvoje. Posovietiniame laike religinis gyvenimas mažėjant totorių skaičiui išlieka svarbiu veiksniu jų tapatybės išsaugojime. Kartu su mečete, bendruomenei, kaip ir apskritai Lietuvos totoriams kapinės turi religinę bei etnokultūrinę vertę. Visuomenės modernizavimas paveikė totorius ir kapų apipavidalinime jaučiamas nutolimas nuo tradicinio jų vaizdo. Tuo pačiu šiuolaikinė epigrafika antkapinių paminklų papildė islamiška simbolika, tačiau kartu matosi lietuviškų ritualinių tradicijų poveikis.

Apibendrinus tyrimo rezultatus galima teigti, kad Raižių musulmonų bendruomenė įtraukta į Alytaus turistinį kontekstą, mečetė ir kapinės kartu su totorių bendruomenės pirmininko pasakojimu yra vieninteliai jų savitumą ir paveldą liudijantys ženklai. Netgi tradicinis kaip ir pas lenkus „perekačėnikas“ (perkočiotas pyragas), sovietmečiu gavęs šimtalapio⁴ pavadinimą (Šaltė 2017: 12), kepamas Raižiuose, tačiau kaip komercinis gaminys perimtas Alytaus verslininkų.

Atgimimo metu užmojis senąją dalį Raižių paversti į etnografinį centrą, pastatyti čia totorių nacionalinį klubą, sutvarkyt ir išplėst kaimą, atvesti į jį tvirtus kelius, saugoti kapines, sodybas, pastatus realizuotas iš dalies (LCVA F 181, ap. 2, b. 175, p. 21-22). Kelias nuo Butrimonių į Vaisodžius asfaltuotas, geras susisiekimas su Punia, atstatytas bendruomenės pastatas, suremontuota mečetė. Tačiau gyvenančių totorių amžiaus charakteristikos ir finansinės galimybės neleidžia surengti netgi kokybiškas tradicines ritualines apeigas. Aktyvus ir suinteresuotas Raižių istorinės atminties išsaugojimu bendruomenės pirmininkas, tačiau dėl amžiaus jo galimybės

---

⁴ Vyniotinis su aguonų ir razinų įdaru, nors tradicinis yra pyragas su mėsa, sūriu ar obuolių įdaru (Jakubauskas 2012: 30).

ribotos. Vienintelis prasmingas išsaugojimo kelias yra etnografiniai lauko tyrimai. Jų metu būtų įmanoma užrašyti prisiminimus apie šeimos ir kitas šventes, užfiksuoti galimus etniškumo požymių turinčius materialios kultūros objektus, tačiau tam reikalingas ilgalaikis darbas. Tiesa, jis būtų prasmingas, nes po kelių metų to jau nebus įmanoma atlikti.

Šaltiniai ir literatūra

LCVA (Lietuvos centrinis valstybės archyvas) F R-181, aprašas 2, byla. 175. musulmonų religinių bendruomenių bylos.

LCVA F R-220, ap. 1, b. 6. Butrimonių valsčiaus v-ktos įstaigų tarnautojų asmens žinių lapai.

LCVA F 399, ap. 1, b. 252. Alytaus valsčiaus Raižių seniūnija.

LCVA F 399, ap. 1, b. 754. Butrimonių valsčiaus gyventojų, turinčių teisę dalyvauti krivulėje, sąrašas

LCVA F 1569, Ap. 8, b. 17. Įvairus susirašinėjimas su Alytaus apskr. komendantūra 1935-1937.

Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas. F 38, aprašas 2, byla 345. Lietuvos TSR Alytaus rajono likviduoti apylinkių DŽDT VK (1961-1963).

Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas. F. 272, aprašas 2, byla 75. Lietuvos TSR Alytaus rajono Punios apylinkės DŽDT VK Ūkinės knygos (1971-1972).

Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas. F. 272, aprašas 1, byla 64. Lietuvos TSR Alytaus rajono Punios apylinkės DŽDT VK Ūkinės knygos (1980-1981).

Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas. F. 272, aprašas 1, byla 214. Lietuvos TSR Alytaus rajono Punios apylinkės DŽDT VK Ūkinės knygos (1986-1990).

Bairašauskaitė T. 1996. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius: Mintis.

Bairašauskaitė, T. 1993. Lietuvos totorių savivoka XIX a.-XX a. pirmojoje pusėje, *Liaudies kultūra*, 4: 31-34.

Bairašauskaitė T. 2009. Vietinis komponentas Lietuvos totorių sociokultūrinės tapatybės konstrukcijose (istoriografinis aspektas). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Biržys A. 1931. *Lietuvos miestai ir miesteliai*, I tomas. *Alytaus apskritis, Dzūkų kraštas*. Kaunas.

Bairašauskaitė T. 2011. Totoriai. Lietuvos istorija. VIII, I. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*: 421-429. Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys ; [ats. tomo redaktorius Rimantas Miknys]. Vilnius : BALTO print/Logotip.

Girininkienė V. ,Paulauskas A. 1994. Musulmonų kapinės. *Nukentėję paminklai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Girininkienė V. 2004. *Vilniaus kapinės*. Vilnius, 2004: Atkula.

Jakubauskas A. „Musulmonas – tai pirmiausia išsilavinęs, tolerantiškas žmogus“ <http://www.veidas.lt/a-jakubauskas-%E2%80%9Emusulmonas-%E2%80%93-tai-pirmiausia-issilavines-tolerantiskas-zmogus%E2%80%9C> (2018. 08.05)

Jakubauskas A., Sitdykov G., Dumin S. 2012. *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje = Лито́вские татары в истории и культуре*. Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga.

Kiškienė V. 2001. Lietuvos totoriai. Lietuvos tautinės mažumos. *Kultūros paveldas*: 64-105. Vilnius: Kronta.

Kričinskis S. 1993. *Lietuvos totoriai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Kviklys B. 1964. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. I, Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Lietuvių enciklopedija. I. 1964. [redakcija: Vaclovas Biržiška – vyriausias redaktorius ... [et al.] Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Lietuvos gyventojai 1924: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys = Population de la Lithuanie : données du premier recensement du 17 septembre: Kaunas.

Makulavičius I. 2008. Ties išnykimo riba. *Lietuvos totoriai*, 1-3: 4.

Mardosa J. 2008. Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976-2006 m. : demografinis tyrimas. *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai* 72: 62-70.

Mardosa J. 2004. Pivašiūnų Žolinės atlydai: 2001 metų etnologinio tyrimo duomenimis. *Istorija : Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai* 59-60: 93-112.

Mardosa J. 1988. *Socialistinio Lietuvos kaimo gyventojų dvasinė kultūra*. Vilnius: Mokslas.

Mardosa J. 2017. Lithuania's Rural Settlements Structural Transformations in Soviet and Post-Soviet Period: 161-176. *Liquid structures and cultures*. Ed. Oxana Kozlova, Arkadiusz Kołodziej, Szczecin, Wyd. US.

Milius V. 1976. Etnografinis žvilgsnis į kapines. *Mokslas ir gyvenimas* 11: 40-41. Milius V. 2007. Lietuviški antkapinių paminklų įrašai: struktūra ir kaita XIX – XX a.: 423-429. *Rytų*

Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai / Sud. I.R. Merkienė. Vilnius: Versus aureus.

Mykolas Lietuvis. 1966. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius = De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum : dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų.* Vilnius: Vaga.

Miškinienė G. 2014. Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės: 165-173. *Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys.* (sud. A. Stepukonis). Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Morkūnienė, J. 1997. Kailių išdirbimas Lietuvoje XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje: 111-206. Milius, V., Morkūnienė, J., Šidiškienė I. *Amatas ir kūryba.* Lietuvos istorijos institutas: Vilnius, 1997, p. 126.

Potašenko G. 2007. *Lietuvos tautinės mažumos.* Vilnius: Šviesa.

Punios seniūnija. https://lt.wikipedia.org/wiki/Punios_seni%C5%ABnija 400.

Račiūnaitė-Paužuolienė R., Lukauskaitė A. 2012. Lietuvos totorių laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo papročiai (XX a. vidurys - XXI a. pradžia). *Liaudies kultūra* 5: 44-53.

Religinės bendruomenės 2009. / Gintaras Beresnevičius ir kt./ Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ridzvanavičius J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totoriai.* http://www.totoriai.lt/ldk_istorija.htm (žiūrėta 2018.09.19)

Ročkaitė E. (2014) *Lietuvos totorių medinių mečečių architektūra* <https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/494>

Syrokomla V. 1989. *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą.* Vilnius: Mintis.

Šaltė L. 2017. Lietuvės ir totoriaus namai skanėstais pakvimpa ne tik per didžiąsias šventes. *Lietuvos rytas*, 2017.XII. 16, p. 12.

Švietimas Lietuvoje 1918-1940 m. <https://www.smm.lt/web/lt/struktura-ir-kontaktai/apie-ministerija/svietimo-istorija/svietimas-tarpukarium> (2018.04.18)

Talko-Hryncewicz J. 2014. *Muslimowie: czyli tak zwani Tatarzy Litewscy.* Kraków: Nakładem księgarni geograficznej „Orbis“.

Tolkačevski K. 2010. Mirusiojo atminimas antkapinio paminklo užrašė: 199-230. *Vilniaus Bernardinų kapinės, 1810-2010* [sud. Vida Girininkienė]. Vilnius: Versus Aureus.

Totorių bendruomenės vadovas: islamas kaimynų negąsdina:
<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/totoriu-bendruomenes-vadovas-islamaskaimynunegasdina.d?id=61536080>

Vaitulevičienė B. *Raižių totoriai*. 1991. www.dainavoskrastas.lt/wp-content/uploads/2016/06/Vaitulevi%C4%8Dien%C4%97_Rai%C5%BEi%C5%B3-totoriai.pdf (17.01.2018).

Znamierowska-Prüfferowa M. 2009. *Vilnius, miestas arčiausia širdies*. Vilnius: Alma littera.

Байрашаускайте Т. 2008. Татарская и караимская общины в XIX веке: демографический аспект: 45-57. *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*. [sudarė Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla,

Байрашаускайте Т. 2014. Татарское землевладение в Виленской губернии во второй половине XIX- начале XX века: 43-72. *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje = Turks' history and culture in Lithuania = История и культура тюрков в Литве* / Sudarė Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Думин С. 2012. Литовские татары - шесть столетий истории. *Jakubauskas A., Sitdykov G., Dumin S. Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje = Литовские татары в истории и культуре*. Kaunas : Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga.

Якубаускас А. 2012. Литовские татары вчера и сегодня. *Jakubauskas A., Sitdykov G., Dumin S. Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje = Литовские татары в истории и культуре*. Kaunas : Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga.

Мардоса, Й. 1977. Этносоциологическое изучение духовной культуры села Литвы (вопросы выборки): 206-215. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1975-1976 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos .

Ямсков А.Н. 2017. Как с помощью похозяйственных книг узнать то, чего в них не записано. *Вестник антропологии*, 4 (40):119-132.

Summary

The Ethno-cultural legacy of Raižiai Tatars

The aim of the a project is to examine the circumstances of the Tartar residence in Lithuania and the history of the Tartar community which is located in Raižiai settlement, the southern part of Lithuania, is revealed in this context. Up to the 18 century, the Tatars of Lithuania and Raižiai lived in a relatively closed communities. Despite the rapprochement of Tatar economic activity and lifestyle with Lithuanians, the paper indicates confessional factors that predetermined the differences in the ritual culture of Tatars. The features of the religious life of Raižiai Village Tatars are revealed, the ethno-cultural significance of the mosque and especially the cemeteries for the preservation of the community identity is presented. The tendencies of modernization of society have led to changes in the ordering of cemeteries and places to memorialize the dead. The symbolism of Islam remains in the monuments but the influence of Lithuanian ritual traditions is also highly evident. Nevertheless, the paper concludes that the Raižiai Village community remains an important religious and cultural center of the Lithuanian Tatars.

